

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Теорія держави та права»

обов'язкових компонент освітньої програми

першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

08 Право (081 Право)

за темою

«Правове регулювання, його механізм»

м. Харків

2023 рік

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 2023 р. №

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. №8

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 2023 р. №

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін
(протокол від 18.08.2023 р. № 8).

Розробники:

1. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент **А. М. Шульга**.
2. Професор кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету №6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент **І.М. Погрібний**

Рецензенти:

1. Доцент кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, кандидат юридичних наук, доцент **О. С. Передерій**.
2. Професор кафедри теорії та історії держави і права факультету №1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук **І. Л. Невзоров**.

План лекції

- 1. Правове регулювання як особливий вид соціального регулювання.**
- 2. Види, способи та типи правового регулювання.**
- 3. Елементи та стадії механізму правового регулювання.**

Література:

1. Арабаджи Н. Б. «Ієрархія цінностей права - актуальність», як другий рівень ціннісної структури правового порядку / Н. Б. Арабаджи // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : «Юриспруденція» : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2012 . Вип. №4 . С. 24-29.
2. Арабаджи Н. Б. Аксіологеми правового порядку: поняття та види / Н. Б. Арабаджи // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : зб. наук. праць. - Одеса : Фенікс, 2011 . - Вип. №2 . - С. 18-23.
3. Арабаджи Н. Б. Парадигмальні засади аксіологічного виміру правового порядку / Н. Б. Арабаджи // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція» : зб. наук. праць. - Одеса : Фенікс, 2012 . - Вип. №3 . - С. 24-29.
4. Арабаджи Н. Б. Цілісність правового порядку як основа для його цінності / Н. Б. Арабаджи // Часопис Київського університету права . – 2012 . - №1. – С . 51-55.
5. Котенко О.А. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ ДІЇ ПРАВА ТА ЙОГО ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРИНЦИПІВ // <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63846/41-Kotenko.pdf?sequence=1>

6. Дія права: інтегративний аспект: [монографія] / [кол. авторів]; [відп. ред. Н. М. Оніщенко]. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2010. 360 с.
7. Прокопчук Ю. М. Історичні аспекти правового регулювання права на працю в колишньому СРСР / Ю. М. Прокопчук // Часопис Київського університету права . – 2012 . - №4 . - С. 382-385.
8. Механізм правового регулювання // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / О. В. Петришин (відп. ред.) та ін.. — 2017. — Т. 3 : Загальна теорія права. — С. 283. — ISBN 978-966-937-233-8.
9. Правове регулювання // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / О. В. Петришин (відп. ред.) та ін.. — 2017. — Т. 3 : Загальна теорія права. — С. 516. — ISBN 978-966-937-233-8.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. <https://rada.gov.ua> - офіційний портал Верховної Ради України.
2. <https://www.kmu.gov.ua/ua/npasearch> - єдиний веб-портал органів виконавчої влади (Урядовий портал).
3. <http://www.ccu.gov.ua/> - офіційний веб-сайт Конституційного Суду України.
4. www.president.gov.ua - офіційний веб-сайт Президента України.
5. <http://www.ombudsman.gov.ua/> - офіційний сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
6. <http://www.vru.gov.ua/> - Офіційний сайт Вищої ради правосуддя.
7. <http://www.rnbo.gov.ua/> - Офіційний веб-сайт Ради національної безпеки і оборони України.
8. <https://rp.gov.ua/home/> - офіційний сайт Рахункової палати України.

1. Соціальне регулювання – необхідний компонент існування суспільства. Проживання разом певної кількості осіб об’єктивно вимагає узгодження їх поведінки, забезпечення соціального порядку в межах відповідної території. Це досягається шляхом цілеспрямованого впливу на поведінку людей за допомогою конструювання різних моделей обов’язкової або дозволеної поведінки суб’єктів суспільних відносин.

Соціальне регулювання виникає і розвивається під впливом наступних факторів:

- усвідомлення загальносоціальних, групових та індивідуальних потреб та інтересів;
- усвідомлення необхідності координації зусиль по їх задоволенню;
- усвідомлення необхідності заохочення найбільш корисних для суспільства людей;
- усвідомлення необхідності контролю за поведінкою членів суспільства та реагування на порушення загальнообов’язкових правил поведінки.

Закономірності розвитку соціального регулювання:

1) диференціація засобів регулювання (виникають самостійні, відносно відокремлені регулятивні системи – релігія, мораль, право тощо);

2) ускладнення та вдосконалення регулятивних механізмів. Наприклад, правове регулювання розширюється за рахунок нових, раніше невідомих відносин (екологічні, інформаційні та інші), а також поглиблюється шляхом деталізації та конкретизації правових положень, розвитку юридичної техніки, вдосконалення юридичних гарантій тощо.

Поступово правове регулювання стає домінуючим в суспільстві, інші соціальні регулятори все більше підпадають під юридичний контроль. Хоча, безумовно, зв’язок між різними регулятивними системами є двостороннім – так, правова матерія збагачується найбільш суттєвими надбаннями релігії та

моралі. Разом з тим право в сучасних цивілізаційних умовах є найбільш ефективним регулятором суспільних відносин.

Слід розрізняти категорії «правове регулювання» та «правовий вплив». Остання категорія набагато ширша, оскільки вплив права не вичерпується лише приведенням суспільних відносин в певний порядок, досягненням необхідного рівня їхньої урегульованості. Право несе в собі також значний інформаційний, виховний, ціннісний потенціал, який «спрацьовує» по-різному залежно від індивідуальної специфіки суб'єктів права, особливостей місця та часу. В процесі правового регулювання законодавець не регламентує і не може регламентувати сферу свідомості людини, тому одна й та сама сукупність правових норм, переломлюючись через індивідуальний психологічний механізм, породжує значну кількість різних мотивацій правомірної та протиправної поведінки.

Інколи під впливом законодавчих норм наступають наслідки, які не охоплювались наміром законодавця. Наприклад, зміна земельного законодавства призвела до зростання ціни на земельні ділянки та до збільшення угод спекулятивного характеру. Подібний негативний вплив норм закону не слід вважати правовим регулюванням, оскільки він не відповідає розумним цілям права і не сприяє впорядкуванню суспільних відносин.

Підбиваючи підсумок, слід відзначити, що **правове регулювання – це цілеспрямована, нормативно-організаційна діяльність по втіленню регулюючих можливостей правових норм та інших спеціально-юридичних засобів в суспільні відносини з метою їх впорядкування та прогресивного розвитку.**

2. Види, способи та типи правового регулювання

Види правового регулювання:

Нормативне регулювання – вплив на поведінку людей за допомогою загальних правил, тобто моделей, еталонів, зразків поведінки, що розповсюджуються на всі випадки даного роду і яким повинні підкоритися всі особи, що опинилися у передбаченій цими правилами ситуації.

Нормативне регулювання є гарантією передбачуваності, стабільності поведінки людей, їх впевненості в тому, що вони зможуть досягти своєї мети без конфліктів та ускладнень, оскільки інші люди очікують від них саме такої поведінки.

Індивідуальне регулювання – впорядкування конкретної життєвої ситуації шляхом прийняття разового рішення. Воно може проявлятися у покладанні обов'язку чи заборони, у наданні або підтвердженні права, у заохоченні чи притягненні до відповідальності конкретної особи.

На відміну від нормативного, індивідуальне регулювання є більш гнучким, оскільки дозволяє врахувати конкретні особливості місця, часу та тих суб'єктів, стосовно яких приймається рішення.

Централізоване регулювання здійснює вплив на поведінку людей в межах певної території чи колективу з єдиного центру. Воно забезпечує одноманітність прийняття рішень щодо аналогічних чи схожих життєвих ситуацій.

Децентралізоване регулювання складається в процесі самостійного вирішення певних питань, що виникають у взаємовідносинах між тими чи іншими особами (наприклад, так виникло купецьке право). Контроль за дотриманням вироблених таким чином правил здійснюється самими зацікавленими особами.

Способи правового регулювання (особливі прийоми впливу на поведінку людей) визначаються характером припису, зафіксованого в нормі права. Традиційно виділяють три основні способи правового регулювання:

1. *Дозвіл* – тобто надання суб'єкту гарантованої державою можливості здійснення певних дій. Цей спосіб надає суб'єкту право вибору – скористатися наданою можливістю чи утриматися від її використання (наприклад, можливість отримати вищу освіту).

2. *Зобов'язування* - це юридично закріплена необхідність певної поведінки за відповідних обставин, умов. Від суб'єкта вимагається активна поведінка на користь іншої особи, суспільства або держави під загрозою притягнення до юридичної відповідальності (наприклад, необхідність сплачувати податки).

3. *Заборона* – це покладання на суб'єкта обов'язку утримуватися від певних дій (пасивний обов'язок). В разі порушення заборони шляхом здійснення забороненої дії настає відповідна реакція з боку держави – притягнення порушника до юридичної відповідальності (наприклад, заборона посягання на чуже майно).

Інколи до вказаних трьох способів додають також *рекомендування*, коли держава пропонує суб'єкту найбільш доцільний варіант поведінки в даних умовах, але без негативної реакції у разі, якщо особа не скористалася нормативно сформульованою порадою.

Для забезпечення ефективного правового регулювання вказані способи повинні застосовуватися у тісному взаємозв'язку, оскільки, наприклад, дозвіл буде реальним лише за умови покладання на інших суб'єктів обов'язку здійснення дій, в яких зацікавлена уповноважена сторона.

Типи правового регулювання визначають особливий порядок правового регулювання окремих сфер суспільних відносин шляхом встановлення домінування певного способу правового регулювання (дозволу або заборони).

Загальнодозвільний тип правового регулювання («дозволено все, що не заборонено законом») є характерним для галузей приватного права. Використовуючи цей тип, держава лише чітко формулює варіанти поведінки, які є неприпустимими в даній сфері правового регулювання, все інше покладається на самостійний вибір учасників правових відносин. Даний тип правового регулювання сприяє прояву особистої ініціативи, соціальної активності громадян, розвитку громадянського суспільства. Характерним для даного типу є диспозитивний метод правового регулювання (метод координації).

Спеціально-дозвільний тип правового регулювання («дозволено лише те, що прямо передбачено законом») використовується у сфері публічного права. Режим законності вимагає, щоб державні органи та посадові особи, наділені владними повноваженнями, діяли виключно в межах власної, окресленої законодавством компетенції. Будь які дії, що виходять за вказані межі, розглядаються як правопорушення. Даний тип пов'язаний з імперативним методом правового регулювання (методом субординації).

4. Елементи та стадії механізму правового регулювання

Для забезпечення ефективного правового регулювання держава створює цілісний, комплексний механізм юридичних засобів. Без повноцінного механізму реалізації закон перетворюється на декларацію, гасло, блага побажання.

Механізм правового регулювання – це система всіх державно-правових (юридичних) засобів, за допомогою яких забезпечується упорядкованість суспільних відносин. Іншими словами, це ніби своєрідна технологічна схема правового регулювання, яка синтезує теоретичні уявлення про право як динамічне соціальне явище, демонструє структурні і функціональні зв'язки між базовими елементами правової системи. Категорія «механізм правового регулювання» дозволяє інтегрувати, узагальнити все, що відомо про регулятивні властивості права.

Основні елементи механізму правового регулювання:

1. *Норми права* – основа механізму правового регулювання. Вони є вихідною базою правового регулювання, оскільки визначають, моделюють загальну програму поведінки суб'єктів у різних соціально значущих ситуаціях. Норми права знаходять свій зовнішній вираз в нормативно-правових актах, які впливають на поведінку людей шляхом встановлення правового режиму регламентації того чи іншого виду суспільних відносин.

2. *Юридичні факти* – породжують, змінюють або припиняють суб'єктивні права та юридичні обов'язки персоніфікованих суб'єктів. Юридичний факт є ніби «пусковим механізмом» правовідносин, що дозволяє конкретизувати абстрактні положення норм права шляхом їх прив'язки до конкретної життєвої ситуації.

3. *Правовідносини* забезпечують переведення юридичних моделей у взаємно правомірну соціально корисну поведінку суб'єктів права. Конкретний результат залежить від правового статусу та характеру зв'язків

між суб'єктами, від виду правовідносин (регулятивні чи охоронні, активні чи пасивні тощо).

4. *Акти безпосередньої реалізації норм права* дозволяють використати надані нормами права можливості, виконати покладені обов'язки або додержатися правових заборон без участі інших суб'єктів, тобто поза правовідносинами.

В якості факультативних елементів механізму правового регулювання виділяють:

1. *Інтерпретаційно-правові акти* (акти юридичного тлумачення) дозволяють офіційно встановити дійсний зміст норми права в разі її недостатньої ясності та чіткості. Вони забезпечують однакове розуміння і застосування діючих норм права в межах відповідної території.

2. *Акти застосування норм права* дозволяють реалізувати права та обов'язки, а також юридичну відповідальність суб'єктів шляхом втручання компетентних державних органів в ситуаціях, коли самостійна реалізація норм права неможлива.

Стадії механізму правового регулювання:

1. *Правова регламентація суспільних відносин* – це стадія, на якій відбувається розробка еталонів, моделей поведінки суб'єктів в юридично значущих ситуаціях. В рамках цієї стадії створюється нормативна основа правового регулювання: встановлюється правовий статус фізичних та юридичних осіб, державних органів та посадових осіб, окреслюється коло їхніх прав та обов'язків, повноважень і відповідальності.

На першій стадії здійснюється загальний, не персоніфікований вплив права. Норми права орієнтують учасників суспільних відносин на оптимальне, безконфліктне досягнення поставлених ними цілей, попереджають про можливість настання як позитивних, так і негативних наслідків поведінки суб'єктів у сфері правового регулювання.

2. *Виникнення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків* – це стан переходу від загальних приписів правових норм до виникнення

індивідуалізованих відносин. Учасники суспільних відносин наділяються конкретними способами поведінки, що впливають з норм права та умов конкретної правової ситуації.

Дана стадія створює реальні, законні підстави для досягнення загальнодержавних та індивідуальних цілей, але сама мета ще не досягається (наприклад, особа, що досягла повноліття, отримала право участі у виборах, але скористається вона цим правом чи ні – ще невідомо).

3. *Реалізація суб'єктивних прав та юридичних обов'язків* – це практичне втілення в життя тих прав та обов'язків, що виникли у суб'єкта на другій стадії. Ця стадія може бути короткою у часі (сплата штрафу), а може бути довготривалою (перебування у шлюбі, у трудових відносинах). На даній стадії можливо також застосування санкції правової норми в разі скоєння суб'єктом правопорушення.

Питання для самоконтролю

1. Що розуміють під правовим регулюванням?
2. Які є види правового регулювання?
3. Які є способи правового регулювання?
4. Які є типи правового регулювання?
5. Що розуміють під механізмом правового регулювання?
6. Які є обов'язкові елементи механізму правового регулювання?
7. Які є факультативні елементи механізму правового регулювання?
8. Які є стадії механізму правового регулювання?
9. Що собою представляє «правова регламентація суспільних відносин» як стадія механізму правового регулювання?
10. Що собою представляє «реалізація суб'єктивних прав та юридичних обов'язків» як стадія механізму правового регулювання?

